

האם החינוך בבתי ספר מעלה את אי השוויון החברתי או מצמצם אותו?

מחוקקים ומעצבי המדיניות החינוכית בארצות הברית רואים את הצמצום של אי-שוויון כיעד מרכזי של מערכת החינוך הציבורי. בתחילת שנות האלפיים, המדינה הצהירה כי תנקוט בסנקציות משמעותיות נגד בתי ספר שבהם תלמידים השייכים למיעוטים ולמשפחות מעוטות יכולת לא יגיעו לצינונים גבוהים במבחנים. עם זאת, ניתוח התוצאות מראה, כי בארצות הברית, אי-שוויון בהישגי תלמידים ממצב סוציו-אקונומי שונה אינו הולך ונעלם; יתרה מזאת, הפערים אף מתרחבים. אי-שוויון בתוצאות של מערכת החינוך הציבורי גדל מהר יותר מאשר ניתן היה לצפות בגלל הפער ברמת ההכנסות. המדיניות החינוכית של ארצות הברית מביאה לתוצאות הפוכות מיעדיה המוצהרים, מה שגורם לספקות כבדים באשר להנחה הבסיסית, כי מערכת החינוך הציבורית במתכונתה הנוכחית מסוגלת לצמצם אי-שוויון חברתי.

על פי התפיסה הנפוצה בציבור הרחב ובקרב מקבלי ההחלטות, בית הספר אמור להכין את כוח העבודה העתידי ולהקנות לילדים מיומנויות הנדרשות לקליטה בשוק התעסוקה ולהמשך התקדמותם. עם זאת, יש לציין, כי המדיניות המודרנית, לפיה בתי ספר ציבוריים מציעים תוכנית לימודים אחידה ומנסים לפתח מכלול מיומנויות אחיד, כאשר השוני הוא רק בעילות של הקניית המיומנויות הללו לילדים אינה תורמת. הגישה החינוכית הדומיננטית במחצית המאה ה-20, שהסתמכה על אסכולת הפונקציונליזם הסוציולוגי, ראתה בבית הספר אמצעי יעיל לביצוע סטרטיפיקציה: נטען כי מבתי הספר נדרש לסייע לתלמידים להתאים את כישוריהם ואת מגוון האינטרסים שלהם להיצע התפקידים הקיימים בשוק התעסוקה ולפתח את מכלול המיומנויות התואמות לתפקידים הללו. היות ומטרת בתי הספר היא להכין ילדים להתנהל במקומות העבודה ובחברה, ארגון הכיתה שיקף את היחסים שהם יחוו בעתיד, מחוץ לכותלי בית הספר. ילדים שמגיעים לכיתות המורכבות מבני גילם (עמיתים לעבודה) מקבלים הוראות מהמורה (מקביל לדמות המנהל במקום העבודה) ובמרוצת שנות הלימודים מפנימים את כללי האינטראקציה החברתית. זאת, לאור המעמד החברתי שלהם ולנוכח מעמדם של תלמידים אחרים וסמכות המורה. בדרך הזאת הם לא רק קולטים את הידע ומפתחים מיומנויות, אלא עוברים תהליכים של סוציאליזציה וסטרטיפיקציה ובסופו של דבר מפנימים את התפקידים שהם ימלאו כמבוגרים. תפיסה זאת יצרה מערכות הסללה למסלולים שונים, כמו חינוך אקדמי לעומת חינוך תעסוקתי, לבני מעמדות חברתיים שונים, וראתה בהבדלים בין תוצאות מערכת בתי הספר הציבוריים תוצאה רצויה. אך אי-שוויון אמור להיות מלווה במוביליות חברתית ומוסבר על ידי ההישגים האישיים של הילדים בלבד ולא על ידי הרקע החברתי שלהם.

הקשר בין אי-שוויון של תוצאות מערכת החינוך לאי-שוויון חברתי גרם לביקורת ציבורית על מערכת החינוך מצד תנועות למען זכויות האזרח והצדק החברתי, שהתפתחו בארצות הברית החל משנות ה-60 של המאה הקודמת. המערכת הבית ספרית, ביחסה הדיפרנציאלי כלפי ילדים ממעמד סוציו-אקונומי שונה, אינה תואמת לאינטרסים ולצרכים של הילדים, אלא משעתקת את אי השוויון החברתי ומשחזרת אותו בדור החדש. מבקרי מערכת החינוך הקיימת דרשו ביצוע רפורמות, שתאפשרנה להקנות לילדים את המיומנויות הדרושות להתקדמות בחיים ולפריצת גבולות מעמדם, מה שיביא לכינון חברה צודקת יותר. גם תפיסת מעצבי מדיניות החינוך השתנתה – בעיקר כתוצאה מהשינויים שהתרחשו בשוק העבודה, שהביאו לדרישה הולכת וגוברת של בעלי מיומנויות קוגניטיביות וחברתיות גבוהות במגוון

רחב יותר של תפקידים. לאור זאת, תפיסת מדיניות החינוך השתנתה והשוויון בתוצאות הוגדר כיעדה המרכזי.

צמצום הפערים בין הישגי התלמידים השייכים למעמדות סוציו-אקונומיים שונים נראה כמפתח לצמיחה כלכלית, לשיפור פני החברה ולהעלאת מוביליות חברתית. התפיסה המקובלת גרסה, כי הקצאת משאבים נוספים לבתי ספר באזורי מצוקה תביא בהכרח לשוויון גדול יותר בתוצאות הלימודים שנמדדו על פי ציוני המבחנים וביצועים בשוק התעסוקה. עם זאת, באמצע שנות ה-90 התברר מעל לכל ספק, כי המדיניות החינוכית אינה משיגה את יעדה ולכן הוחלט לערוך שורה של רפורמות. בתי ספר הפכו לאחראים על התוצאות. הם נדרשו לא רק לספק ציון ממוצע גבוה של כלל התלמידים, אלא להראות כי התלמידים השייכים לקבוצות מוחלשות מגיעים להישגים גבוהים. במקביל, דרישה גוברת של כוח אדם בעל מיומנויות קוגניטיביות מפותחות הביאה להפיכת מיומנויות חשיבה מסדר גבוה לחלק מהסטנדרטים האחידים החדשים של החינוך הציבורי. כאמור, המדיניות הזאת לא הביאה לתוצאות הרצויות של צמצום פערים אקדמיים בין התלמידים השייכים למעמדות חברתיים שונים, במקום זאת היא אף גורמת להרחבתם.

המאמר שם לו למטרה לבחון את השפעת המערכת הבית ספרית על אי השוויון על ידי בניית דגם תיאורטי ובדיקתו באמצעות סקירת מחקרים המתייחסים להשפעת הלמידה על ילדים בגילאים שונים ומרקע סוציו-אקונומי שונה. ניתן להצביע על כך, כי השפעת מערכת החינוך על השוויון החברתי אינה נשארת אחידה והיא משתנה עם גיל הילדים. בגילאים מוקדמים, מערכת החינוך היסודי ומערכת הטיפול בילדים בגיל הרך תורמות לצמצום פערים בחברה. לשם כך דרוש, שסביבת ההוראה בבית הספר היסודי או בגן, הנמצאים באזורי מצוקה, תהיה טובה יותר מאשר בבית. באופן פרדוקסלי, בגילאים הצעירים, גם מערכת חינוך שאינה שוויונית פועלת לצמצום פערים: הרי גם כאשר ילדי האוכלוסיות המודרות זוכים לחינוך באיכות נמוכה יותר מאשר ילדים ממעמד הביניים ומהמעמד הגבוה, הפער בין הסביבות החינוכיות בבתי הספר השונים יהיה בדרך כלל קטן יותר מאשר הפער בין סביבות ההוראה במשפחות או בקהילות. לכן, המגמה הכללית של מערכת החינוך עבור ילדים בגיל הרך או בשנים הראשונות של החינוך היסודי היא לפעול לצמצום פערים חברתיים.

מסקנה זאת מקבלת אישור ממחקרים אמפיריים רבים. קל לראות את השפעתה על פי ההשפעה הדיפרנציאלית של חופשת הקיץ. באותה תקופה הנסיגה ברמה הלימודית גבוהה יותר בקרב ילדים מאוכלוסיות מוחלשות, אך עם התחלת השנה החדשה הפער שנוצר במשך חודשי החופשה מתחיל להצטמצם.

אולם, כיוון ההשפעה של מערכת החינוך משתנה במרוצת הזמן. ככל שילדים לומדים יותר, כך מערכת החינוך פועלת יותר לכיוון אי השוויון והרחבת הפערים. ילדים ממעמד סוציו-אקונומי גבוה בדרך כלל מגיעים לבית הספר מצוידים מהבית במיומנויות הדרושות כדי להצליח. הם גם זוכים לתמיכה בהמשך מההורים, מהסביבה, מהמיומנויות והידע שהם רוכשים בחוגים. במערכת בית ספרית אחידה והומוגנית, המבוססת על תוכנית לימודים אחידה ועל סטנדרטים אחידים, הוראה של תלמיד בעל מיומנויות גבוהות יותר תביא בהכרח לתוצאות טובות יותר מאשר הוראת התלמיד ה"חלש". הפער

הקטן שקיים בין שני התלמידים בהתחלת תהליך הלמידה עלול להתרחב במהלכה. ככל שמשך הלימודים יגדל, כך יגדל הפער.

הצטברות של ידע ומיומנויות למידה במהלך שנות הלימודים מאפשרת לילדים ממעמד סוציו-אקונומי גבוה להפיק יותר תועלת מאותם שיעורים ומאותם תהליכי הוראה. לכן, ההתקדמות הלימודית שלהם תהיה בדרך כלל גבוהה בהרבה מאשר ההתקדמות של הילדים ממצב סוציו-אקונומי נמוך. קצב הלמידה דינמי: הידע והמיומנויות הקוגניטיביות הנרכשים מאפשרים להם לקלוט טוב יותר את הידע החדש ולפתח מיומנויות חדשות בצורה יעילה ומהירה יותר. ניתן לומר, כי תלמיד ממוצע ממעמד סוציו-אקונומי גבוה בכל רגע נתון מקבל מבית ספר יותר מהתלמיד הממוצע, מאותו גיל ומגדר, ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. הדינמיקה ממשיכה וגורמת להרחבת הפערים, ככל שילדים צוברים שנות לימוד.

לכן, ככל שהכיתה עולה, כך השפעת מערכת החינוך משתנה - מערכת בית ספרית שעל פניו פועלת בצורה שוויונית והומוגנית מייצרת פערים ואף מרחיבה אותם. מחקרים אמפיריים מאשרים את המסקנה נ"ל. כשעוקבים אחר ההתפתחות של ילדים ממעמד סוציו-אקונומי שונה, בעלי מיומנויות התחלתיות שונות לאורך שנות הלימודים, ניתן לראות, כי רק כשמדובר בילדים בעלי מיומנויות גבוהות יותר, ממצב סוציו-אקונומי נמוך, הפער בינם לבין בני גילם, בעלי מיומנויות התחלתיות נמוכות יותר ממצב סוציו-אקונומי גבוה, אכן מצטמצם ונמחק. עם זאת, התהליך הזה לעיתים קרובות עלול להביא גם להרחבת הפער בכיוון ההפוך. אולם, כשמדובר בילדים בעלי מיומנויות התחלתיות פחות או יותר שוות, המערכת הבית ספרית המודרנית מייצרת את הפערים בהישגים הלימודיים ומרחיבה אותם כל שנה נוספת. מגמה זאת בולטת במערכת החינוך התיכונית. אכן, מחקרים מדווחים על פערים משמעותיים בין הישגי תלמידי תיכון על פי רקע סוציו-אקונומי, שהולכים ומתרחבים לקראת סיום בית הספר – תהליך שנמשך גם במקומות העבודה. אם הלימודים בבית הספר במתכונתם הנוכחית היו נמשכים יותר זמן, אי השוויון שהצטבר במהלכם היה גבוה אף יותר.

מחקרים מאשרים, כי השקעות מוקדמות בהקניית המיומנויות מעלות את היעילות של ההשקעות המאוחרות יותר. מסקנה זאת מסבירה את הדינמיקה של השפעת מערכת החינוך הציבורי על הפערים, אך היא עשויה להצביע גם על כיוון המדיניות הנדרשת לשיפור המצב. דהיינו, תוכניות משלימות המכוונות להקניית מיומנויות למידה לילדים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. לדוגמה, התופעה של נסיגת קיץ פוגעת קשות בילדים ממצב סוציו-אקונומי נמוך, יותר מאשר בבני גילם ממצב סוציו-אקונומי גבוה, מה שמביא למחיקת ההשפעה המשווה של מערכת החינוך בכיתות הנמוכות ולהעצמת הפערים בכיתות הגבוהות יותר. ניתן לנטרל את ההשפעה של חופשת הקיץ באמצעות יצירת סביבת הוראה משלימה לתלמידים מבתי ספר יסודיים וחטיבות ביניים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. הלמידה המשלימה תגדיל את יכולת הילדים ללמידה יעילה ולפיתוח מיומנויות לאחר חזרה לבתי הספר. ההשפעה המצטברת של המערכת המשלימה, המתחילה מכיתות נמוכות ופועלת באופן עקבי בקרב ילדים ממצב סוציו-אקונומי נמוך, עשויה להגדיל באופן ניכר את יכולתם להפיק תועלת מהלימודים בבתי ספר ולהוות משקל נגד למגמות של הרחבת הפערים, המאפיינות את מערכת החינוך הציבורית המודרנית.

התקציר מבוסס על המאמר:

Raudenbush, S. W., & Eschmann, R. D. (2015). Does schooling increase or reduce social inequality? *Annual Review of Sociology*, 41, 443-470.